

Това, което се вижда и това, което не се вижда

Фредерик Бастиа¹

В сферата на икономиката, едно действие, обичай, институция, закон не поражда само един ефект, а серия от ефекти. От тези ефекти само първият е незабавен: той се появява едновременно с причината - *той е видим*. Другите се проявяват впоследствие - *те не са видими*. Щастие е, ако могат да се предвидят.

Разликата между добрия и лошият икономист е, че единият се придържа към видимия ефект, а другият обръща внимание не само на ефекта, който се вижда, а и на този, който трябва да се предвиди.

Тази разлика е огромна, защото почти винаги, когато незабавното следствие е благоприятно, следващите последици са гибелни, *и обратното*. Откъдето следва, че лошият Икономист преследва малко благо в настоящия момент, което ще се последва от голямо зло в бъдеще, докато истинският икономист преследва голямо благо в бъдеще, с риск за малко зло в настоящето.

Всъщност, това е същото, както при науката за здравето, изкуството и морала. Често пъти, колкото по-сладък е първият плод на навика, толкова по-горчиви са последициите. Доказателство: развратът, леността, разточителството. Следователно, когато човекът, засегнат от ефекта, който вижда, не се е научил да открива тези, които не се виждат, се оставя на пагубните навици, не само от увлечение, но и заради пресметливост.

Това обяснява и фатално болезнената еволюция на човечеството. Незнанието го заобикаля още от люлката; тя се определя в неговите действия чрез началните последици, единствените, които заради природата си могат да бъдат видени. Само с течението на времето то се учи да държи сметка и за другите. Два много различни учителя го учат на този урок: Опитът и Предвидливостта. Опитът командва ефикасно, но брутално. Той ни учи на всички ефекти на дадено действие, като ни кара да ги усетим и ние не можем да не разберем, че огънят пари след като се опарим. Бих желал, ако е възможно да заместя този груб доктор с един по-внимателен: Предвидливостта. Затова ще потърся последициите на няколко икономически феномена, като противопоставям тези, *които се виждат*, на тези, *които не се виждат*.

I. Счупеният прозорец

Били ли сте някога свидетел на яростта на Добрия Жак, представител на буржоазията, когато неговия ужасен син счупи стъклото на прозорец? Ако сте присъствали на такъв спектакъл, със сигурност ще сте установили, че всички присъстващи, били те и трийсет, сякаш са се наговорили да утешат нещастния собственик с една и съща фраза: "Понякога злото е за добро. Такива произшествия стимулират индустрията. Всеки трябва да преживява. Какво би станало със стъкларите, ако не се чупеха стъклата?"

Впрочем, в тази успокоителна фраза се съдържа цяла една теория, която може да бъде уловена на местопрестъплението в този обикновен случай, същата теория, която, за нещастие, управлява по-голямата част от нашите икономически институции.

---

¹ Преводът от френски е дело на Елица Радонова, а редакцията - на Георги Ангелов. Текстът е достъпен на френски, английски и испански на www.bastiat.org, а на немски – на www.bastiat.de

Да предположим, че трябва да се похарчат 6 франка, за да се възстановят щетите. Може да се каже, че този инцидент привлича 6 франка към стъklarската индустрия, поощрява в рамките на тези 6 франка тази индустрия. Съгласен съм, разсъжденията са верни, не ги оспорвам. Стъklarят ще дойде, ще си свърши работата, ще получи 6 франка, ще потрие ръце и ще благослови на ум ужасното дете. *Това е което се вижда.*

Но ако по пътя на дедукцията заключим, както прекалено често го правим, че е хубаво да се чупят прозорци, че това кара парите да циркулират, че от него следва насърчаване на индустрията като цяло, аз съм задължен да кажа: спрете дотук! Вашата теория се ограничава до това, *което се вижда* и не се интересува от това, *което не се вижда.*

Не се вижда това, че нашият представител на буржоазията, похарчил 6 франка за едно нещо, не би могъл да ги похарчи вече за друго. *Не се вижда*, че ако нямаше да подменя стъкло, би подменил обувките си с изкривени токове или би попълнил библиотеката си с още една книга. Накратко, с тези 6 франка би свършил работа, която няма да направи.

Нека да разгледаме тогава индустрията *като цяло.*

След като прозорецът е счупен, стъklarската промишленост е насърчена в рамките на 6 франка; това е, *което се вижда.*

Ако прозорецът не беше счупен, общарската (или всяка друга) промишленост биха били насърчени в рамките на 6 франка; това е, *което не се вижда.*

И ако вземем предвид това, *което не се вижда*, защото това е негативен факт, а също и това, *което се вижда*, защото това е позитивен факт, бихме разбрали, че няма никаква полза за индустрията *като цяло* или за множеството от *обществени работи*, ако прозорците се чупят или не.

Нека разгледаме сметките, направени от Добрия Жак.

В първия случай, този със счупеното стъкло, той харчи 6 франка и, ни повече, ни по-малко от преди, притежава стъклото.

Във втория, този, в който инцидентът не се е случил, той би похарчил 6 франка за обувки и едновременно би притежавал и обувки, и стъкло.

Впрочем, след като Добрият Жак е част от обществото, може да се заключи оттук, че разглеждано в своята цялост и правейки равностметка за неговите работи и това, което притежава, може да се заключи, че то е загубило стойността на счупения прозорец.

Оттук, обобщавайки, стигаме до следното неочаквано заключение: “обществото губи стойността на предметите, които са ненужно повредени”, и до този афоризъм, който би изправил косите на протекционистите: “Да се чупи, разваля и разсипва, това не е поощряване на обществените работи”, или по-кратко: “В рушенето няма полза”.

Какво бихте казали вие, *Господин Индустриалец*, какво бихте казали вие, привърженици на Сен Шаман, който толкова прецизно е пресметнал печалбата, която би получила индустрията, при опожаряването на Париж, заради къщите, които би трябвало да реконструира?

Неприятно ми е, че трябва да смущавам тези изкусни сметки, още повече, когато той е успял да внесе духа им в нашето законодателство. Аз го моля да започне отново да смята, като добави на нова линия това, *което не се вижда* до това, *което се вижда.*

Трябва читателят да се вгледа и да отбележи, че героите не са само двама, ами трима в малката драма, която представям на неговото внимание. Единият, Добрият Жак, представлява Потребителя, който заради един акт на разрушаване притежава един предмет вместо два. Другият, в образа на Стъкляря, ни показва Производителя, чието производство е насърчено от инцидента. Третият е Обущарят, или всеки друг производител, чиято индустрия страда поради гореизложената причина. Това е точно третият герой, който винаги е държан в сянка и който, персонифицирайки това, което не се вижда, е важна част от проблема. Той скоро ще ни покаже, че е не по-малко абсурдно да се търси полза от ограничаването, което не е нищо друго освен частично разрушаване. Разгледайте също всички аргументи, които са изказвани в негова полза и няма да намерите нищо друго, освен перифразиране на общоприетата сентенция: “Какво биха правили стъклярите, ако не се чупеха стъклата?”

II. Уволнението

Отнася се както за народа като цяло, така и за отделния човек. Когато иска да си достави удоволствие, той трябва да прецени дали то струва толкова, колкото може да даде. За една нация, Сигурността е най-голямото благо. Ако, за да бъде достигната тя, трябва да се мобилизират сто хиляди души и да се изхарчат сто милиона, нямам какво да възразя. Това е едно притежание, закупено на цената на жертвата.

Нека не се заблуждаваме относно значението на моята теза.

Народен представител предлага да се разпусне армия от сто хиляди души, за да бъдат облекчени данъкоплатците със сто милиона.

Ако спираме до това да му отговорим: “Тези сто хиляди души и тези сто милиона са крайно необходими за националната сигурност, това е една жертва, но без тази жертва Франция би била разкъсана от политически фракции или завладяна от чужда страна“, аз нямам какво да кажа в опозиция на този аргумент, който може да бъде верен или грешен на практика, но не съдържа теоретично в себе си икономическа ерес. Ерес има тогава, когато се опитваме да представим жертвата сама по себе си като предимство, защото носи полза на някого.

Може и да се лъжа, но авторът на предложението няма още да е слязъл от трибуната, когато някой оратор ще се насочи към нея, за да каже:

“Да бъдат уволнени сто хиляди души! Как си го представяте? Какво ще стане с тях? От какво ще живеят? От работа? Не знаете ли, че навсякъде липсва работа? Че има прекалено много хора във всяка една професия? Искате ли да ги изхвърлите на пазара, за да се увеличи конкуренцията и да натежи върху нивото на заплатите? В момент, когато е толкова трудно да припечелваш за скромния си живот, не е ли цяло щастие, че Държавата дава хляб на сто хиляди човека? Отбележете, че на всичкото отгоре, армията консумира вино, облекла, оръжия, че увеличава така активността във фабриките, в градовете около гарнизоните и че тя определено е Провидението за многобройните доставчици. Не потръпвате ли само от мисълта да отслабите това огромно индустриално движение?”

Този разговор, както се вижда, приключва със заключение да се поддържат сто хиляди войници заради причини, изведени от необходимостта от службата и от икономически съображения. Единствено тези съображения отхвърлям.

Сто хиляди души, струващи сто милиона на данъкоплатците, живеят и дават хляб на доставчиците дотолкова, доколкото могат да се разпрострат със сто милиона: *това е, което се вижда.*

Но сто милиона, извадени от джоба на данъкоплатците, престават да хранят данъкоплатците и техните доставчици, дотолкова, доколкото могат да ги изхранят за сто милиона: *това е, което не се вижда*. Изчислете, пресметнете и ми кажете къде е изгодата за хората?

Що се отнася до мен, ще ви кажа къде е *загубата*. И, за да опростя нещата, вместо да говоря за сто хиляди души и сто милиона, ще взема за пример един човек и хиляда франка.

Намираме се в село А. Наборните служби го обикалят и взимат един мъж в армията. Бирниците също правят обиколка и взимат хиляда франка. Мъжът и сумата са транспортирани в Мец, като единият трябва да издържа другия, за период от една година, без нищо да прави. Ако разглеждате само Мец, о, имате право, мярката е много изгодна; но, ако вашите очи се насочат към село А., бихте разсъждавали по друг начин, защото, освен ако не сте слепи, ще видите, че това село е загубило един работник и хилядата франка, които биха възнаградили неговия труд, както и дейността, която чрез харченето на тези хиляда франка, той би извършвал.

На пръв поглед изглежда, че има компенсация. Това, което се е случвало в селото, започва да се случва в Мец. Но ето къде е загубата. В селото мъжът копае и оре: той е работник; в Мец козирува наляво и надясно: войник. Парите и циркулацията са еднакви и в двата случая; но в единия има триста дни продуктивна работа; в другия има триста дни непродуктивна работа, като се предполага, че винаги има някаква част от войската, която не е жизнено необходима за обществената сигурност.

Сега идва и освобождаването от длъжност. Вие ми посочвате увеличаването на работниците със сто хиляди, стимулираната конкуренция и натиска, който тя оказва върху равнището на заплатите. Това е, което виждате.

А ето това, което не виждате. Вие не виждате, че да освободите от длъжност сто хиляди войника, не означава да разсипете сто милиона, а означава да ги върнете на данъкоплатците. Вие не виждате, че като хвърляте така на пазара сто хиляди работници, вие по същия начин хвърляте и стоте милиона, предназначени да платят тяхната работа; следователно, същата мярка, която увеличава *предлагането* на работна ръка, увеличава също и *търсенето*; откъдето следва, че вашето твърдение за спадане на работните заплати е илюзорно. Вие не виждате, че както преди, така и след освобождаването от длъжност, в страната има сто милиона, полагащи се на сто хиляди души; цялата разлика се състои в това: преди страната предоставя сто милиона на сто хиляди души, които нищо не правят; след това им ги предоставя, за да работят. Най-сетне не виждате, че когато един данъкоплатец даде парите си, било на някой войник, който в замяна не прави нищо, било на работник в замяна на нещо, всички по-нататъшни последици от циркулацията на тези пари са същите в двата случая; единствено във втория случай данъкоплатецът получава нещо, в първия не получава нищо. Резултатът е: чиста загуба за нацията.

Софизмът, с който се боря тук, не може да издържи теста на прогресията, който е черният камък² на принципите. Ако всички компенсации са направени, всички интереси са разгледани и има *национална печалба* от увеличаването на армията, защо да не бъде мобилизирано под знамената цялото годно за военна служба население на страната?

---

² Черен камък – твърд камък за пробване на злато, сребро (б.пр.)

III. Данъкът

Никога ли не ви се е случвало да чуете да казват:

“Данъкът, това е най-доброто вложение, това е плодотворен поток? Вижте колко семейства издържа и последвайте мислено влиянието му върху индустрията: това е безкрайността, това е животът.”

За да оборя тази доктрина, съм длъжен да възпроизведа предходното опровержение. Политическата икономия знае добре, че тези аргументи не са достатъчно забавни, за да може да се каже за тях: *Repetita placent* (Повторение, моля!). Също, както Базил, тя е нагласила поговорката за своя употреба, убедена, че в нейната уста тя е *Repetita docent* (повторението учи).

Преимствата, които чиновниците отбелязват, са това, *което се вижда*. Благого, което следва от това за техните доставчици е все още *това, което се вижда*. Това бие на очи.

Но неудобствата, от които данкоплатците трябва да се освободят, са това, *което не се вижда* и щетите, които следват за доставчиците им, са също нещо, *което не се вижда*, макар че то е близко до ума.

Когато един чиновник похарчва в своя полза *сто су повече*, това означава, че някой данкоплатец харчи в своя полза *сто су по-малко*. Но разходът на чиновника *се вижда*, защото се прави; докато този на данкоплатеца *не се вижда*, защото, уви, му е попречено да го стори.

Вие сравнявате нацията с изсъхнала земя и данъка с напоителен дъжд. Може. Но вие трябва да се запитате също къде е произходът на този дъжд и не е ли точно данъкът, който изсмуква влажността от почвата и я изсушава.

Трябва също да се запитате дали е възможно земята да получава толкова от тази ценна вода, колкото и да губи от изпарението?

Това, което е абсолютно сигурно е, че когато Добрият Жак брой сто су на бирника, той не получава нищо в замяна. Когато след това някой чиновник харчи тези сто су, ги връща на Добрия Жак в замяна на равностойността им в жито или труд. Окончателният резултат е загуба от пет франка³ за Добрия Жак.

Много вярно е, че често, дори по-често, отколкото бихме желали, чиновникът връща на Добрия Жак еквивалентна услуга. В този случай няма загуба от нито една от страните, има само размяна. Моите доводи не се отнасят само до полезните действия. Аз казвам това: ако искате да извършите някакво действие, проверете неговата полезност. Покажете, че неговата стойността за Добрия Жак, чрез услугите, които му носи, е равна на това, което е похарчил. Но, когато разглеждате тази вътрешна полезност, недейте да се аргументирате с приноса, който тя има към чиновника, семейството му и доставчиците му; не твърдете, че тя благоприятства заетостта.

Когато Добрият Жак даде сто су на някой чиновник срещу наистина полезна услуга, това е същото като да даде сто су на някой обушар срещу чифт обувки. Даваш, получаваш и всички са квит. Но, когато Добрият Жак даде сто су на някой чиновник, за да не получи нищо, освен може би обиди, това е като че ли ги е дал на крадец. Няма полза да се каже, че чиновникът ще изхарчи тези сто су в полза на националния труд; така би направил и крадецът; така би сторил и Добрият Жак, ако не беше срещнал по пътя си нито нелегалния паразит, нито легалния паразит.

---

³ Пет франка са равни на сто су (б.ред.)

Нека свикнем да не съдим за нещата само по *това, което виждаме*, но и по *това, което не виждаме*.

Миналата година бях в Комитета по финансите, защото по време на Учредителното събрание⁴ членовете на опозицията не бяха систематично изключвани от всички комисии; в това отношение Учредителното събрание действаше умно. Ние чухме г-н Тиер да казва: “Аз прекарах живота си в това да се боря срещу хората от легитимистката и църковната партии. Откакто общата опасност ни настигна, откакто ги посещавам често, откакто ги познавам и си говорим открито, забелязах, че това не са чудовищата, които си представях.”

Да, недоверието расте, омразата между партии, които не общуват помежду си, се засилва; и ако мнозинството остави да проникнат в Комисиите няколко члена на малцинството, може би ще се разбере по един или друг начин, че идеите не са толкова противоположни и най-вече намеренията не са толкова лоши, колкото се е предполагало.

Както и да е, миналата година бях в Комитета по финансите. Всеки път когато някой от нашите колеги предлагаше да се фиксира някаква умерена издръжка за Президента на Републиката, министрите и посланиците му отговаряха:

“За доброто на самата служба трябва някои длъжности да бъдат заобиколени от блясък и достойнство. Това е средство да накараме хората да я уважават. Многобройни беди се адресират към Президента на републиката и би означавало да го поставим в постоянно неприятно положение, ако го накараме непрекъснато да отказва. Представяне в министерските и дипломатическите салони е част от конституционното управление и т.н.”

Макар че тези аргументи могат да бъдат оспорени, те заслужават сериозно изследване. Те са основани на публичния интерес, добре или зле оценен. Що се отнася до мен, аз му обръщам повече внимание, отколкото много от нашите катонци, изпълнени с чувства на завист и скъперничество.

Това, което бунтува съвестта ми на икономист, това, което ме кара да се изчервявам заради т.нар. интелигенция на моята страна, е когато се достигне (както винаги става) до тази абсурдна баналност, която винаги е добре приемана:

“Все пак луксът на големите чиновници поощрява изкуствата, индустрията, работата. Президентът и неговите министри дават приеми и организират вечери, като така карат да циркулира животът във всички вени на социалното тяло. Ако им се намали възнаграждението, това означава да се обрече на глад парижката индустрия, а в следствие и националната.”

Трябва да ви помоля, Господа, да обърнете малко повече внимание поне на аритметиката и да не твърдите пред Националното събрание на Франция от страх, за да не би случайно, за негов срам, то да се съгласи с вас, че един сбор може да даде различна сума в зависимост от това дали е направен отгоре надолу или отдолу нагоре в колонката.

Например, искам да се уговоря с копач да ми направи канавка в нивата за сто су. В момента, в който сключваме сделката, идва бирникът, взима стоте ми су и ги дава на министъра на вътрешните работи; сделката е провалена, но г-н министърът ще прибави още едно ястие към трапезата си. На базата на какво смеете да твърдите, че този официален разход подпомага националната индустрия! Не разбирате ли, че няма нищо друго, освен обикновено *прехвърляне* на удовлетворение и работа? Министърът има по-богата трапеза, това е вярно, но също е вярно и че земеделският производител има по-лошо отводнена нива. Парижки кръчмар е спечелил сто су, съгласен съм, но съгласете се и вие, че на копача в провинцията му е попречено да спечели пет франка. Може да се каже, че

---

⁴ Учредителното събрание във Франция (1789-1791) – б.пр.

допълнителното ястие и доволният кръчмар са това, *което се вижда*; наводнената нива и безработният копач са това, *което не може да се види*.

Боже, колко е трудно да се докаже в областта на политическата икономия, че две и две правят четири, а ако все пак успеете, ще ви кажат: “толкова е просто, че е направо скучно” и след това се гласува така, все едно нищо не сте успели да докажете.

IV. Театри и изкуство

Трябва ли Държавата да субсидира изкуството?

Има много неща За и Против, които могат да бъдат казани.

В полза на системата на субсидиране може да се каже, че изкуството въздига, възпитава и облагородява душата на нацията, то я откъсва от материалните ѝ задължения, дава ѝ усещането за красота, оказва благотворно влияние върху нейните маниери, обичаи, нрави, а дори и върху индустрията ѝ. Можем да се запитаме какво би станало с музиката във Франция, без Италианския театър или Консерваторията; с драматичното изкуство без Френския театър; с изобразителното изкуство и скулптурата без изложбите и музеите. Може да отидем дори и по-далеч и да се запитаме дали без централизацията и съответно без субсидирането на изкуството, би се развил изисканият вкус, благородният придатък към френското производство, който налага своите продукти на целия свят. В присъствието на такива резултати няма ли да бъде голямо неблагоприятие да се отхвърли скромният принос на всички граждани, които така осъзнават в центъра на Европа своето превъзходство и слава?

На тези доводи и на много други, чиято сила не оспорвам, може да противопоставим не по-малко силни аргументи. Трябва да се каже, че на първо място стои въпросът за справедливостта на разпределението. Дали правото на законодателя се простира дотам, че да намали заплатата на занаятчията, за да увеличи приходите на артиста? Г-н Ламартин казваше: Ако спрете да подпомагате театрите, докъде ще стигнете, няма ли да бъдете принудени да спрете да подпомагате университетите, музеите, институтите, библиотеките? Бихме могли да отговорим: Ако искате да субсидирате всичко, което е добро и полезно, докъде ще стигнете, няма ли да бъдете принудени да направите цивилна листа за селското стопанство, индустрията, търговията, на възпитанието и образованието? Тогава, сигурно ли е, че субсидиите благоприятстват прогреса на изкуството? Това е въпрос, който трудно може да бъде разрешен, и ние добре виждаме, че театрите, които просперират са тези, които зависят от собствени ресурси. След по-обстойно разглеждане се вижда, че желанията и нуждите нарастват едни от други и произхождат в региони които са все по-облагодени до онази степен, в която общественото богатство позволява тяхното задоволяване. Става ясно, че правителството не трябва да се меси в това отношение, тъй като в момент на актуално богатство няма да успее да стимулира чрез данъци производството на луксозни стоки, без да засегне производството на стоки от първа необходимост, като така ще преобърне естествения ход на цивилизацията. Може да се отбележи, че тези изкуствени прехвърляния на нужди, вкусове, работа и население поставят хората в несигурна и опасна ситуация, която не почива върху солидна основа.

Това са някои от доводите, които имат противниците на намесата на Държавата по отношение на реда, по който гражданите смятат да задоволят нуждите и желанията си и следователно да насочват действията си. Аз съм от тези, признавам, които смятат, че изборът, импулсът трябва да идва отдолу, не отгоре, от гражданите, не от законодателя;

обратната доктрина ми се струва, че води към разрушаването на свободата и човешкото достойнство.

Знаете ли в какво обвиняват икономистите чрез една колкото грешна, толкова и нечестна дедукция? В това, че когато отричаме държавните субсидии, ние всъщност отричаме самото нещо, което трябва да се субсидира, че сме врагове на всякакъв род дейности, защото искаме тези дейности от една страна да са свободни, а от друга самите те да търсят вознаграждението си. Така, щом като смятаме, че Държавата не трябва да се намесва в религиозните дела чрез данък, ние сме атеисти. Щом мислим, че Държавата не трябва да се намесва в образованието чрез данъците, ние сме против познанието. Ако кажем, че Държавата не трябва чрез данъчно облагане да определя фиктивна стойност на земята или на който и да е сектор от индустрията, ние сме обявени за врагове на собствеността и труда. След като смятаме, че Държавата не трябва да субсидира артистите, то ние сме варвари, за които изкуството е ненужно.

Тук протестирам с всички сили срещу подобни заключения.

Далеч сме от мисълта да поддържаме абсурдната идея за унищожаването на религията, образованието, собствеността, работата и изкуството, когато казваме, че Държавата трябва да защитава свободното развитие на всички тези човешки дейности, без да подпомага някои от тях за сметка на други. Напротив, ние смятаме, че всички живи сили на обществото ще се развиват хармонично под влияние на свободата и нито една от тях няма да се превърне, така, както я виждаме днес, в извор на неприятности, злоупотреби, тирания и безредие.

Нашите противници смятат, че една дейност, която не е поддържана, нито регламентирана е разрушена. Ние сме убедени в обратното. Тяхната надежда е в законодателя, не в човека. Нашата е в човека, не в законодателя.

Така г-н Ламартин казваше: “В името на този принцип, трябва да *премахнем* публичните изложби, които представляват честта и богатството на тази страна.”

Бих отговорил на г-н Ламартин: Според вас да не субсидираш, означава да премахнеш, защото ако тръгнем от факта, че нищо не съществува независимо от волята на Държавата, вие стигате до заключението, че нищо не живее, освен това, което определи Държавата чрез данък. Но аз бих ви отговорил с примера, който вие избрахте и ще ви помоля да отбележите, че най-голямата и богата от изложбите, онази, която е направена в най-либерален и универсален дух, бих използвал дори термина хуманитарен, който в случая не е преувеличен, е изложбата, която се подготвя в Лондон, единствената, в която правителството няма участие и която не получава средства от нито един данък.

Но да се върнем към изкуството. Там, повтарям, има много силни доводи за и против системата на субсидиите. Читателят трябва да разбере, че специалният предмет на настоящето четиво ме възпира да излагам или да избирам измежду тях.

Но г-н Ламартин изтъква един аргумент, който не мога да отмина с мълчание, защото е тясно свързан с това икономическо изследване: “Икономическият въпрос, по отношение на театрите, се резюмира в една единствена дума: работа, без значение от естеството на тази работа, тя е толкова плодотворна и продуктивна, колкото е всяка друга дейност, която извършва нацията. Театрите във Франция, както знаете, хранят и заплащат на не по-малко от 80 000 работници от всякакъв род – художници, зидари, декоратори, костюмиери, архитекти и т.н, които съставляват истинския живот и динамика на много квартали на столицата и по този повод трябва да получават симпатиите ви!”

Вашите симпатии – разбирайте: вашите пари.

Той отива и по-далеч: “Удоволствията на Париж са трудът и потреблението на провинциите, а луксът на богатите е заплатата и хлябът на двеста хиляди работници от всякакъв вид, които живеят от разнообразната театрална индустрия върху територията на Републиката и получават от тези възвишени удоволствия, прославящи Франция, храна за живота и нуждите на семействата и децата им. На тях вие давате тези 60 000 франка.” (Много добре, много добре, ръкопляскания).

Аз обаче съм принуден да кажа: много лошо, много лошо!, ограничавайки мнението си в границите на икономическата теория, за която става дума тук.

Да, поне част от тези 60 000 франка, за които говорим ще отидат за служителите в театрите. Някакви огризки могат да се отклонят от пътя. Може би, ако разглеждаме по-отблизо нещата, бихме открили, че тортата поема по друг път. Служителите трябва да са доволни, ако за тях останат няколко трохи! Но трябва да се отбележи, че субсидиите изцяло отиват за художниците, костюмиерите, декораторите и т.н. *Това е, което се вижда.* Но откъде идват те? Това е обратната страна на въпроса, която е също толкова важна, колкото и другата. Откъде идват тези 60 000 франка? И къде биха отишли, ако законодателят не ги насочи първо към улица Риволи и после към улица Гренел? *Това е, което не се вижда.*

Със сигурност никой няма да посмее да поддържа тезата, че вотът на законодателя е накарал тази сума да се появи в избирателната урна, че тя е просто добавка към националното богатство, че без този вот, тези 60 000 франка биха останали завинаги невидими и неуловими. Трябва да се признае, че всичко, което мнозинството може да направи, е да реши тези 60 000 франка да бъдат взети от едно място, за да бъдат изпратени на друго. Те получават едно направление, само защото са били отклонени от друго. Тъй като нещата стават така, ясно е, че данъкоплатецът, обложен с един франк, няма да има повече на разположение този франк. Очевидно е, че ще бъде лишен от удовлетворение в рамките на един франк и че служителят, който и да е той, който го е получил от него, ще бъде лишен от заплата в същия размер. Нека не се оставяме тогава на опасната илюзия, че гласуването на сумата от 60 000 франка допринася за благополучието и труда на нацията. То премества удоволствията, премества и заплатите, това е всичко.

Може ли да се каже, че за някакъв вид удовлетворение и някакъв вид работа то замества по-спешните, по-моралните и по-разумните удоволствия и работа? Мога да оспоря това: когато отнемате 60 000 франка от данъкоплатците, вие намалявате заплатите на общите работници, на копачите, на дърводелците, на ковачите и със същата сума увеличавате заплатите на певците, декораторите, костюмиерите. Нищо не може да докаже, че тази последна класа е по-добра от другата. Г-н Ламартин не твърди, че е така. За него работата в театъра е толкова плодотворна и толкова продуктивна (но не и повече) колкото всяка друга работа, нещо, което може също да бъде оспорено, защото най-доброто доказателство, че втората работа не е толкова плодотворна, колкото е първата е, че едната трябва да подпомага другата.

Това сравнение между стойността и вътрешноприсъщите достойнства на различните видове работа не е част от актуалната тема. Всичко, което трябва да направя тук е да покажа, че ако г-н Ламартин и хората, които подкрепят мнението му, бяха видели, от една страна, заплатите на доставчиците на комедиантите, те биха видели, от другата страна, загубените заплати на доставчиците на данъкоплатците, като биха били изложени на подигравки заради объркването на преместване с печалба. Ако бяха последователни в следването на доктрината си, биха искали субсидии до безкрай, защото това, което важи за един франк и за 60 000 франка, важи, при същите обстоятелства и за един милиард франка.

Когато става дума за данъци, господа, вие трябва да докажете тяхната необходимост със съществени аргументи, а не с това неиздържано твърдение: ”Обществените разходи хранят работническата класа.” Това твърдение скрива факта, че обществените разходи винаги заменят частни разходи и че те следователно, правят така, че един работник да живее по-добре от друг, но не помагат с нищо на работническата класа като цяло. Вашата аргументация е достатъчно модерна, но е прекалено абсурдна, за да бъде оправдана с разум.

V. Обществени работи

Нищо по-естествено няма от това една нация, след като се увери, че някое голямо начинание би било от полза за общността, да го финансира чрез облагане с данък. Но, признавам, че търпението ми започва да се изчерпва, когато чуя в подкрепа на това решение да се използва глупавата икономическа фраза: “Това също е и начин да се открият повече работни места.”

Държавата прокарва един път, строи палат, прави улица, прокарва канал; така дава работа на някои работници, *това е, което се вижда*, но така лишава от работа други работници, *това е, което не се вижда*.

Пътят се строи. Хиляди работници идват всяка сутрин, прибират се всяка вечер, носят заплатата си, това е сигурно. Ако строежът на пътя не беше гласуван и средствата за него не бяха отпуснати, тези добри хора нямаше да имат нито работата, нито заплатата; това също е сигурно.

Това ли е всичко? Тази операция в своята цялост не съдържа ли и друго нещо? В момента, в който г-н Дюпон произнася свещените думи: “Асамблеята прие,” милионите спускат ли се като по чудо по лунен лъч в хазните на господата Фулд и Бино? За да бъде, както се казва завършена еволюцията, не трябва ли Държавата да организира и приходите, така, както и разходите, не трябва ли да накара данъкоплатците да си плащат данъците, а данъчните да ги събират?

Разгледайте този въпрос от двете му страни. След като констатирате посоката, в която Държавата насочва гласуваните милиони, не забравяйте да констатирате и посоката, в която данъкоплатците биха ги насочили, ако можеха. Така вие ще разберете, че публичното начинание е монета с две лица. Върху едното е наетият работник с девиза: *Това, което се вижда*; върху другото е незаетият работник с девиза: *Това, което не се вижда*.

Софизмът, който оспорвам тук е даже по-опасен, когато се прилага за публичните работи, отколкото когато се използва за оправдание на неуспешни предприятия и безумни начинания. Когато една железопътна линия или някой мост са от истинска необходимост е достатъчно просто да бъде обяснена тази необходимост. Но ако не може, какво се прави? Търси се помощ в тази мистификация: “Трябва да осигурим работа на работниците.”

Иначе казано, поръчано е да се построяват и разрушават отводнителни канали по Шам дю Марс. Както знаем великият Наполеон е мислел, че е вършел филантропска работа, като е карал да се копят и запълват канавки. Той е казал: Какво значение има резултатът? Трябва да се вижда, че богатството се насочва към работническите класи.

Нека да разгледаме нещата в дълбочина. Парите мамят. Да искаме съвместното действие на всички граждани за някаква обща работа под формата на пари, е всъщност да искаме тяхното съдействие в натура; защото всеки един от тях си набавя чрез работа онази сума пари, която плаща като данъци. Ако съберем всички граждани, за да ги накараме

съвместно да извършат работа, полезна за всички, това е разбираемо; тяхното възнаграждение ще бъде в резултата от самата работа. Но след като ги съберем, да ги принуждаваме да строят пътища, по които никой няма да минава, палати, в които никой няма да живее и то под претекст да им осигурим работа, това е което би било абсурдно и те ще бъдат принудени да възразят: Тази работа не ни носи никаква полза, предпочитаме да работим за своя сметка.

Процедурата, която се състои в това да кара гражданите да си съдействат в даването на пари, а не в работа, не променя нищо в тези резултати. Единствено загубата би се разпростряла върху всички. По първия начин, тези, които са наети от Държавата, не плащат тяхната част от загубата, а я прибавят на съгражданите си, които вече са платили.

Един член в Конституцията гласи: “Обществото подкрепя и благоприятства работата, като се откриват от Държавата, департаментите и общините работни места, които трябва да наемат незаетата работна ръка.”

Като временна мярка, по време на криза, при сурова зима, тази намеса на данъкоплатеца може да има добър ефект. Действа така, както и застраховките. Не добавя нищо към работата, нито към заплатите, но отнема от работата и заплатите при нормални условия, за да прибави, вярно, със загуба, в трудни времена.

Като перманентна, основна и систематична мярка, това е не друго, а разрушителна, невъзможна мистификация, противоречие, което показва насърчаване на малко работа, *която се вижда* и крие много възпрепятствана работа, *която не се вижда*.

VI. Посредниците

Обществото е множество от услуги, които хората си разменят насила или доброволно, т.е множество от *обществени услуги* или *частни услуги*.

Първите, наложени и регламентирани от закона, който не винаги може лесно да бъде променян, когато трябва, могат дълго да съществуват по своя собствена необходимост и да запазят названието си *обществени услуги*, дори и когато вече не са изобщо услуги, а обществени дразнителни. Вторите са в сферата на желаното, на личната отговорност. Всеки дава и получава след разискване това, което желае и което може. Те имат презумпцията за реална полезност, точно изчислена чрез нейната относителна стойност.

Затова едните не се променят, докато другите се подчиняват на закона на прогреса.

Докато изопаченото развитие на обществените услуги, чрез загубата на силите, която поражда, се опитва да изгради в обществото един пагубен паразитизъм, своеобразен факт е, че няколко модерни секти, отдавайки тази черта на свободните и частни услуги, се опитват да превърнат професиите във функции.

Тези секти се надигат със сила срещу това, което те наричат *посредници*. Те на драго сърце биха премахнали капиталиста, банкера, спекуланта, предприемача, продавача и търговеца, като ги обвинят, че се намесват между производството и потреблението, за да ограбят и двете, без да им дадат нищо в замяна. Или, по-скоро искат да прехвърлят на Държавата своето дело, защото така то няма да бъде прекратено.

Софизмът на социалистите по този въпрос се състои в това да покаже на обществеността какво плаща на *посредниците* за услугите им и да скрие от нея какво трябва да се плаща на Държавата. Това отново е борбата между това, което бие на очи и

това, което е видно за разума, между това, *което се вижда* и това, *което не може да се види*.

Най-вече през 1847г., по време на глада социалистите се опитваха и успяха да популяризират пагубната си теория. Те знаеха, че и най-абсурдната пропаганда има шансове сред хора, които страдат: *malesuada fames*.

Така с помощта на големите думи: *Експлоатацията на човек от човека, спекулиране с глада, присвояване*, те започнаха да очернят търговията и да хвърлят було върху нейните предимства.

“Защо, казваха те, трябва да оставяме на търговците грижата да докарват храна от Съединените щати и Крим? Защо Държавата, департаментите, общините не организират снабдяването и магазините за съхранение? Те ще продават на *производствени цени* и народът, бедният народ, ще бъде освободен от данъка, който плаща на свободната търговия, т.е на егоистичната, индивидуалистична и анархистична търговия.”

Данъкът, който народът плаща на търговията е това, *което се вижда*. Данъкът, който народът би плащал на Държавата и нейните агенти в социалистическата система е това, *което не се вижда*. В какво се състои този въображаем данък, който народът плаща на търговията? В това: двама души разменят помежду си, абсолютно свободно, под влияние на конкуренцията и при цени по договаряне. Когато стомахът, който е гладен е в Париж и житото, което може да задоволи глада му е в Одеса, страданието не може да спре, докато житото не се доближи до стомаха. Има три начина да се осъществи това приближаване: 1) гладните хора могат сами да отидат да потърсят житото; 2) могат да се оставят на тези, чиято професия е тази; 3) могат да се обединят и да натоварят обществените служители с тази дейност.

Кой от тези три начина има най-много преимущества?

Във всички времена и във всички страни, колкото по-свободни, по-просветени, по-опитни са те, хората *доброволно* са избрали втория начин. Признавам, че това ми стига да оправдая този начин. Моят разум отказва да приеме, че човечеството може да се излъже за нещо, което го засяга толкова пряко⁵. Но нека поразсъждаваме върху проблема.

Очевидно е невъзможно трийсет и шест милиона граждани да отидат в Одеса да търсят житото, от което имат нужда. Първият начин се отхвърля. Потребителите не могат да действат сами. Те имат нужда от *посредници*, служители или търговци.

Нека все пак отбележим, че този първи начин би бил най-естествен. В крайна сметка, този, който е гладен трябва да си търси жито. Това е нужда, която лично го засяга; това е услуга, която дължи сам на себе си. Ако някой друг, поради каквато и да е причина, му достави тази *услуга* и поеме върху себе си нуждата му, този някой има право на компенсиране. Това, което казвам тук е, за да констатирам, че услугите на посредниците носят в себе си принципа на възнаграждението.

Ако трябва да се позовем на това, което социалистите наричат паразит, не можем да не си зададем въпроса кой е по-малко взискателният паразит между търговеца и чиновника.

Търговията (разбира се свободната, иначе не бих могъл да разсъждавам върху нея), търговията, твърдя, е водена от интереса да изучава сезоните, да следи ден след ден състоянието на реколтите, да събира информация от всички краища на земното кълбо, да

---

⁵ Авторът често се обосновава с презумпцията за истина, основана върху всеобщото съгласие, показано в действията на хората. (Бел.ред. 1854)

предвижда нуждите, да взема предпазни мерки в аванс. Тя има кораби, готови всеки момент да тръгнат, кореспонденти навсякъде и нейният непосредствен интерес е да купува на най-изгодните възможни цени, да реализира икономии за всички детайли на операцията и да постига най-големите резултати с минимални усилия. Не само френските търговци, а търговците по цял свят се занимават с набавянето на храни за Франция, когато тя има нужда и ако техният интерес непременно ги кара да изпълнят задачата си с възможно най-малко разходи, конкуренцията, която оформят помежду си също непременно води до печалба за потребителите заради реализираните икономии. Когато житото е доставено, търговията има интерес да го продаде колкото може по-бързо, за да не рискува, да реализира печалба и да започне отново цялата операция, ако има възможност. Ръководена от сравняването на цените, тя разпределя храните върху цялата територия на страната, като започне винаги от мястото, където е най-скъпо, т.е. там, където нуждата най-ясно се усеща. Следователно, не е възможно да си представим *организация*, която по-добре да защитава интереса на гладните и красотата на тази организация, останала незабелязана за социалистите, се дължи именно на това, че тя е свободна. В интерес на истината, потребителят е задължен да изплати на търговията разходите ѝ за транспорт, прехвърляне, складиране, комисиона и т.н, но в коя система този, който яде житото, не плаща за разходите, които са направени, за да му бъде доставено? Освен това трябва да се плати за *извършената услуга*, но що се отнася за нейния размер, то той е сведен до минимум от конкуренцията, що се отнася за справедливостта, би било странно занаятчиите от Париж да не работят за търговците от Марсилия, когато търговците от Марсилия работят за занаятчиите от Париж.

Какво би се случило, ако Държавата замени търговията, както предлагат социалистите? Моля, нека някой ми каже къде ще бъде спестяването за хората. В цената на покупката ли ще бъде? Нека си представим представителите на 40 000 общини, които пристигат в Одеса в един и същи ден и в момент на криза, и после ефекта, което това би имало върху цените. Дали спестяването ще бъде в цената на разходите? Ще трябва по-малко кораби, по-малко моряци, по-малко складиране ли или тези неща няма да се плащат? Може ли икономията да е в печалбата на търговците? Но дали вашите представители и вашите чиновници биха отишли за нищо в Одеса? Биха ли пътували и работили заради принципа на братството? Не трябва ли и те да живеят? Не трябва ли и тяхното време да бъде заплатено? Не мислите ли, че това ще надмине хиляда пъти двата или трите процента, които печели търговеца, процент, заради който той е готов да търгува?

Най-после, помислете за трудността да се вдигнат толкова данъците, да се разпределят толкова храни. Помислете за несправедливостите, за неизбежните злоупотреби, които съпътстват едно такова начинание. Помислете за отговорността, която ще падне върху правителството.

Социалистите, които измислиха тази лудост и които в тежки дни я подшушваха на масите, наричат свободно себе си *напредничави хора* и не без известна опасност употребата, този тиран в езиците, утвърди тази дума и смисъла, който се влага в нея. *Напредничави!* Това предполага, че тези господа могат да виждат по-далеч от обикновените хора, че тяхната единствена грешка е да бъдат прекалено напред за века си и ако все още не е дошло времето да се премахнат някои частни услуги, наречени паразитни, за това е виновно обществото, което е по-назад от социализма. Аз твърдя с цялата си душа и съзнание обратното и не знам в кои варварски времена трябва да се върнем, за да открием нивото на социалистическите познания по този въпрос.

Тези модерни сектанти противопоставят непрестанно сдружаването със съвременното общество. Те не обръщат внимание на това, че обществото в един свободен

режим е истинско сдружение, по-висшо от всички онези, които произлизат от тяхното богато въображение.

Нека да илюстрирам това с един пример: за да може човек, като стане сутрин, да се облече с дреха, трябва: земята да бъде оградена, разорана, напоена, обработена, засята с определен сорт растения; трябва стадата овце да са нахранени, да са дали вълна, тази вълна да бъде изплетена, изтъкана, боядисана и превърната в плат; платът трябва да бъде скроен, ушит и направен на дреха. Тази серия операции съдържа в себе си още толкова действия, защото предполага употребата на напоителни инструменти, поддържането на кошари, заводи, намирането на въглища, машини, транспорт и т.н.

Ако обществото не беше перфектното реално сдружение, този, който иска да се облече, ще бъде принуден да работи в изолация, т.е да извърши цялата тази серия неизброими действия от първия удар с кирката, с което се започва до последния бод с иглата, с което се завършва.

Но, благодарение на общителността, която е характерна черта на нашия вид, тези операции са разпределени между множеството работници, после са подразделени още веднъж за общото благо, така че потреблението, което е станало още по-активно, да може да бъде задоволено с една единствена операция, която има възможност да поддържа новата търговия. После идва разпределението на продукта, което се прави според условия принос, който всеки има към цялата дейност. Ако това не е сдружение, бих искал да знам какво е тогава.

Забележете, че нито един от работниците не е получил дори минимална част от продукта за нищо, те са се ограничили да си разменят реципрочни услуги, да си помагат взаимно в името на обща цел и всеки може да бъде сметнат по отношение на другите като *посредник*. Ако, например, по време на операцията, транспортът стане достатъчно важен, за да ангажира един човек, преденето друг, тъкането трети, защо първият трябва да бъде разглеждан като паразит по отношение на другите двама? Транспортът не трябва ли да го има? Този, който се занимава с него, не му ли отделя от времето и труда си? Не спестява ли така тези усилия на колегите си? Другите правят ли повече или друго за него? Не са ли всички еднакво зависими от възнаграждението, т.е от разпределянето на продукта според закона за *най-ниската цена*? Не се ли извършва това разпределение на работите и не се ли правят тези уговорки в условията на пълна свобода и в името на общото благо? Защо тогава да имаме нужда от някакъв социалист, който, под претекста на организиране, да дойде и деспотично да развали нашите доброволни споразумения, да спре разделението на труда, да замени изолираните усилия с организирани и да върне назад цивилизацията?

Сдружението, такова, каквото го описвам тук, по-малко сдружение ли е, защото всеки влиза и излиза свободно в него, избира сам мястото си в него, преценява и се пазари сам, на своя отговорност, носейки причината и гаранцията на личния си интерес? За да заслужи името си, нужно ли е някой престорен реформатор да дойде и да ни наложи своя план и воля и да концентрира, така да се каже, човечеството в него самото?

Колкото повече разглеждаме тези *напредничави учения*, толкова повече се убеждаваме, че има едно нещо на дъното: незнанието, което се обявява за непогрешимо и което изисква деспотизмът да защитава тази непогрешимост.

Нека читателят извини това отклонение. То може би не е ненужно в момент, когато, декламациите срещу посредниците, произлезли от книгите на Сен Симон, Фаланстер и Икар, завладяват пресата и трибуните и заплашват сериозно свободата на труд и извършване на сделки.

VII. Ограничения

Г-н Забрана (не аз го кръстих така, а г-н Шарл Дюпон, който от...но все пак...), г-н Забрана посвещаваше времето и парите си на това да превръща в желязо рудите, открити в земите му. Тъй като природата беше по-благосклонна към белгийците, те снабдяваха французите с по-евтино желязо от това на г-н Забрана, което означава, че всички французи или Франция могат да получават определено количество желязо *с по-малко труд*, като го купуват от честните фламандци. Така ръководени от своя интерес, те не биха сбъркали и всеки ден бихме наблюдавали множество производители на гвоздеи, ковачи, колари, шлосери и работници да ходят самите те или чрез посредници да се снабдяват от Белгия. Това никак не хареса на г-н Забрана. Отначало идеята му беше да спре тази злоупотреба със собствени сили. Това беше най-малкото, което можеше да направи, защото той беше единственият, който страдеше от това. “Ще взема пушката, си казваше той, ще сложа четири пистолета на колана, ще напълня кутията с патрони, ще препаша шпагата и ще тръгна, така екипиран към границата. Там първият ковач, шлосер или колар, който се появи да прави собствения си бизнес, а не моя, ще го убия, за да го науча как трябва да живее.” На тръгване г-н Забрана поразмисли малко и успя да укроти войнствения си плам. Той си каза: ”Първо, не е абсолютно невъзможно купувачите на желязо, моите сънародници и врагове, да разберат погрешно и вместо да се оставят да ги убия, да ме убият те мен. После, дори и да извикам всички си прислужници, ние няма да успеем да увардим всички проходи. Накратко, тези действия ще ми струват по-скъпо от резултата.”

Г-н Забрана тъкмо щеше да се оттегли нещастен от това, че е свободен точно колкото и другите, когато лъч светлина озари съзнанието му. Той си припомни, че в Париж има една голяма фабрика за закони. “Какво е законът?” – се запита той. Това е мярка, която веднъж постановена, независимо дали е добра или лоша, е задължителна за всеки. За нейното изпълнение се организира публична сила, а за организацията на тази публична сила се черпи от мъжката сила на нацията и от парите ѝ. Ако само успее да накарам голямата парижка фабрика да прокара един съвсем незначителен закон, който да гласи: ”Белгийското желязо е забранено”, ще получа следните резултати: правителството ще замени няколкото прислужника, които исках да изпратя на границата с 20 000 от синовете на непокорните ковачи, колари, шлосери, работници и занаятчии. После, за да поддържа здравето и доброто настроение у тези 20 000 граничари, то ще разпреди помежду им 25 милиона франка, взети от същите тези ковачи, колари, занаятчии и работници. Граничарите ще пазят границата много по-добре и няма да ми струват нищо, аз няма да бъда изложен на бруталността на търговците, ще продавам желязото по моите цени и със сладко задоволство ще гледам как нашият велик народ е бил заблуден. Това ще го научи да се обявява непрекъснато за двигателя на всеки прогрес в Европа. О, ще бъде забавно и си заслужава да се опита.

Така, г-н Забрана отиде при фабриката на закони. Някой друг път може би ще разкаже историята на неговите тъмни сделки, но сега просто ще спомена неговите видими постъпки. Той изложи пред господата Законодателите следните мотиви:

“Белгийското желязо се продава във Франция по 10 франка, което ме задължава да продавам и моето на същите цени. Аз бих искал да го продавам по 15, но не мога заради проклетото белгийско желязо. Направете закон, който да гласи, че се забранява вноса във Франция на желязо от Белгия. Веднага ще вдигна моите цени с 5 франка и последиците ще бъдат: За всеки квинтал, който ще добавям, ще получавам 15 франка вместо 10, ще забогатя по-бързо, ще разширя производството си и ще наема повече работници. Аз и моите работници ще правим повече разходи, което ще бъде в полза на доставчиците на много мили наоколо. Те пък, имайки повече клиенти ще правят повече поръчки в индустрията и така оживлението на пазара ще обхване цялата страна. Тази благословена

монета от сто су, която ще пуснете в моя сейф, както камък се хвърля в езеро, ще даде началото на безброй много концентрични кръгове.”

Очаровани от тази реч и доволни от това, че е толкова лесно чрез законодателството да увеличат благосъстоянието на народа, производителите на закони гласуват Ограничението. Защо да говорим за работа и правене на икономии?, казваха те. Защо да използваме тези болезнени мерки за увеличаване на националното богатство, когато за тази цел стига един Декрет?

И наистина, законът предизвика всички последици, предсказани от г-н Забрана. Само че беше причина също и за други, които не беше предсказал. Ако трябва да сме честни, неговите разсъждения не бяха *грешни*, но не бяха *пълни*. Стараейки се да получи определена привилегия, той взема предвид ефектите, *които се виждат*, оставяйки в сянка тези, *които не се виждат*. Той посочи само двама герои, докато на сцената има трима. На нас се полага да запълним този неволен или нарочен пропуск.

Да, екюто, така насочено чрез закона към сейфа на г-н Забрана е от полза за него и за тези, чиято работа трябва да се насърчи. И ако декретът беше направил така, че екюто да падне от луната, тези добри резултати нямаше да бъдат уравнивостени с нито един лош компенсиращ ефект. За нещастие не от луната идва мистериозната монета от сто су, а от джобовете на ковачите, шлосерите, коларите, работниците, корабостроителите, с една дума за сметка на Добрия Жак, който ги дава сега без да получава и един милиграм желязо в повече, отколкото когато плащаше по 10 франка. От пръв поглед можем да забележим, че това много променя случая, защото, очевидно, *Печалбата* на г-н Забрана е компенсирана със *Загубата* на Добрия Жак и всичко, което г-н Забрана би могъл да направи с това екю, за да насърчи националния труд, би могло да бъде сторено и от Добрия Жак. Камъкът е хвърлен в една част на езерото, защото законът пречи да бъде хвърлен в друга.

Така това, *което не се вижда* компенсира това, *което се вижда* и като остатък от операцията остава една несправедливост и което е по-лошо – несправедливост, извършена от закона.

Това не е всичко. Казах, че оставяме винаги в сянка един трети герой. Тук вече трябва да се появи, за изкара наяве *втора загуба* от 5 франка. Тогава ще получим целия резултат от тези действия.

Добрият Жак е притежател на 15 франка, плод на неговия труд. Сега той е свободен. Какво прави с 15-те си франка? Купува някакъв моден артикул за 10 фр. и с този моден артикул плаща (или Посредникът плаща вместо него) за стоте килограма белгийско желязо. На Добрия Жак му стават още 5 франка. Той не ги хвърля в реката (това е, което не се вижда), а ги дава на някой търговец в замяна на някакво удоволствие, например на някой книжар за книгата на Босуе “Беседа върху световната история”.

Така, доколкото става въпрос за националния труд, той е поощрен в рамките на 15 франка, а именно: 10 франка за артикула от Париж и 5 франка в книжарницата.

Що се отнася до Добрия Жак, той получава за своите 15 франка 2 предмета, които му носят удовлетворение: първо – сто килограма желязо и второ – книга.

Декретът влиза в сила. Как се отразява той на Добрия Жак? А на националния труд?

Добрият Жак, който дава всичките си 15 франка до последния цент на г-н Забрана срещу сто килограма желязо не получава друго освен желязото. Той губи удоволствието от книгата или от всеки друг подобен предмет. Губи 5 франка. Трябва да се съгласим, не може

да не се съгласим, че когато рестрикцията увеличи цените на нещата, консуматорът губи разликата.

Но, тогава казват, че националният труд я печели.

Не, не я печели, защото от въвеждането на декрета, той не е насърчаван повече отколкото преди в рамките на 15-те франка.

Само че след декрета 15-те франка на Добрия Жак отиват в сектора на металургията, докато преди декрета те се поделяха между галантеристите и книжарите. Насилието, което упражнява г-н Забрана на границата или това, което се извършва от закона може да бъде интерпретирано по много различен начин, в зависимост от морала. Има хора, които смятат, че кражбата губи своята неморалност, когато стане легална. Що се отнася до мен, не мога да си представя по-утежняващо обстоятелство. Както и да е, сигурно е, че икономическите резултати са еднакви.

Погледнете на нещата както искате, но ако сте обективни, ще видите, че нищо добро не произлезе от легалната или нелегалната кражба. Не отричаме, че от нея произлиза печалба от 5 фр. за г-н Забрана и неговата индустрия или за националният труд. Ние обаче твърдим, че от нея идват и две загуби, едната за Добрия Жак, който плаща 15 фр. за това, което би могъл да получи за 10; другата за националният труд, който вече не получава разликата. Изберете която и да е от двете загуби, с която ви харесва да компенсирате печалбата, която имаме. Другата е нищо по-различно от *чиста загуба*.

Къде е поуката: насилието не произвежда, а разрушава. Ако насилието произвеждаше, нашата Франция щеше да бъде по-богата, отколкото е в момента.

VIII. Машините

“Да бъдат проклетите машините! Всяка година тяхната нарастваща сила обрича на бедност милиони работници, като им отнема работата, с работата им отнема заплатата, а със заплатата – хляба. Да бъдат проклетите машините!”

Това е викът, който се надига от широко разпространения предразсъдък и чието ехо отеква във вестниците.

Но да се ругаят машините, означава да се ругае човешкия дух!

Това, което ме озадачава е, че може да се срещнат и хора, които се чувстват удовлетворени от такова едно твърдение.

Защото, ако е вярно, какво е неизбежното последствие? Че няма действие, просперитет, богатство, щастие възможно за други, освен за тези, които са глупави и инертни, които Бог не е дарил с пагубната дарба да мислят, да наблюдават, да комбинират, да изобретяват, да получават по-големи резултати с по-малко средства. Напротив, парцалите, схлупените къщурки, бедността, недояждането са неизбежна част от развитието на всяка нация, която търси и намира в желязото, огъня, вятъра електричеството, магнетизма, законите на химията и механиката, с една дума природните сили, които добавя към нейните собствени сили и точно тук могат да се използват думите на Русо: “Всеки човек, който мисли е покварено животно.”

Това не е всичко: ако тази доктрина е вярна и всички хора мислят и изобретяват, ако всички, наистина, от първия до последния, всяка минута от живота си, се опитват да използват природните сили, да направят повече с по-малко, да намалят своята работа или тази, за която плащат, да задоволяват възможно най-много нужди с минимално количество

работа, трябва да заключим, че цялото човечество върви към своя упадък заради този стремеж към прогрес, който измъчва хората.

Тогава, статистиката може да констатира, че жителите на Ланкастър, бягайки от тази родина на машините, ще тръгнат да търсят работа в Ирландия, където машините не са познати, а историята да покаже, че варварството помрачава епохата на цивилизация и цивилизацията блести във време на незнание и варварство.

Очевидно, в тази купчина противоречия има нещо, което шокира и предупреждава, че проблемът крие един елемент от решението си, който не е достатъчно явен.

Ето цялата мистерия: зад това, *което се вижда* има нещо, *което не се вижда*. Ще се опитам да го извадя на светло. Моята демонстрация не може да бъде нещо повече от повторение на предишната, защото става въпрос за идентичен проблем.

Хората имат естествено влечение да правят най-добрите сделки, които могат, стига да не им се пречи с насилие, т.е. те искат да получават колкото се може повече за работата си, независимо дали ползата е спечелена от чуждестранен производител или сръчен механичен производител. Теоретичното възражение, което се прави към това влечение е еднакво и в двата случая. Във всеки от случаите се упреква видимото бездействие, което се причинява на труда. Впрочем, трудът не е бездеен, а свободен и това е, което го определя.

Затова и в двата случая й противопоставяме ефективната пречка – насилието. Законодателят запрещава международната конкуренция и забранява конкуренцията в механиката. Защото какво друго средство може да има, което да се спре естественото влечение на хората, от това да им се отнеме свободата?

Вярно е, че в много страни законодателят нанася удар само върху едната от тези две конкуренции и се ограничава с това да се оплаква от другата. Това доказва само едно, а то е, че в тази страна законодателят е непоследователен.

Това не трябва да ни учудва. Когато вървим по грешен път винаги сме непоследователни, ако не беше така, щяхме да сме убили човечеството досега. Никога не сме виждали или ще видим грешен принцип, доведен до край. Вече казах: непоследователността е границата на абсурда. Бих могъл да добавя: тя в същото време е и доказателство за него.

Нека се върнем на нашата демонстрация, тя няма да е дълга.

Добрият Жак е имал два франка, които е спечелил от двама работници. Но, ето, че измисля някакво съоръжение от въжета и тежести, което спестява наполовина работата. Т.е. той получава същата полза, спестява един франк и уволнява единия работник.

Той уволнява работник: това е, *което се вижда*.

Виждайки само това, казват: “Ето как мизерията следва цивилизацията, ето как свободата се оказва фатална за равенството. Човешкият дух извоюва победа и веднага един работник е обречен завинаги на бедност. Възможно е обаче Добрият Жак да задържи на работа двамата работници, но да не им плаща повече от 10 су на човек, защото те ще се конкурират взаимно и ще предлагат труда си на по-ниска цена. Така богатите ще стават още по-богати, а бедните все по-бедни. Трябва да преправим обществото.”

Хубаво заключение, достойно за встъпление.

За щастие, увод, заключение, всичко това е грешно, защото зад половината феномен, *която се вижда*, има друга половина, *която не се вижда*.

Не виждаме спестения франк на Добрия Жак и необходимите ефекти от това спестяване.

Откакто, вследствие на своето изобретение, Добрият Жак не харчи повече от един франк за работна ръка за добиването на някаква полза, на него му остава още един франк.

Ако по света има някой работник, който предлага своята незаета работна ръка, в света има също и предприемач, който предлага своя неоползотворен франк. Тези два елемента се срещат и се комбинират.

Ясно е като бял ден, че между търсенето и предлагането на работа, между търсенето и предлагането на заплата, отношението никак не се е променило.

Изобретението и един работник, на който му се плаща с първия франк вършат работата, която преди това е била извършвана от двама работници.

Вторият работник, на който му се плаща с втория франк, върши нов вид работа.

Какво се е променило тогава в света? Спечелена е допълнителна национална полза или, с други думи изобретението е безплатна победа, безплатна печалба за човечеството.

От демонстрацията, която направих, можем да извлечем следното заключение: “Капитализмът получава всички плодове на машините. Работническата класа, която временно страда от това, никога не печели, защото както вие самите казвате, тя замества част от националния труд, без да го намалява, вярно е, но и без да го увеличава.”

Не смятам в този кратък трактат да отговоря на всички възражения. Единствената задача е да оборя опасния и широко разпространен предразсъдък. Искам да докажа, че новата машина води до освобождаването на определено количество работна ръка, като също така освобождава и възнаграждението, с което преди това са изплащани заплати. Тази работна ръка и това възнаграждение се комбинират, за да произвеждат това, което е било невъзможно да се произвежда преди изобретението. Оттук следва, че резултатът е нарастване на ползите при същата работа.

Кой печели тези допълнителни ползи?

Да, първо това е капиталистът, изобретателят, първият, който си служи успешно с машината и това е отплатата за неговия гений и смелост. В този случай, както видяхме току-що, той реализира икономия от разходите за производство, която, както и да бъде изхарчена (а тя винаги бива изхарчена) наема точно толкова работна ръка, колкото машината освобождава.

Скоро обаче конкуренцията го принуждава да свали цените си на продажба в рамките на тази същата икономия. Вече не изобретателят получава печалбата от своето изобретение, а купувачът на продукта, консуматорът, обществото, включително работниците, с една дума – човечеството.

Това, *което не виждаме*, е, че спестяването, осигурено по този начин на консуматорите, създава фонд, източник на заплати, който замества този, който машината е изчерпила.

Ако вземем по-горния пример, Добрият Жак получава продукт, като дава два франка за заплата. Благодарение на изобретението му работната ръка не му струва повече от 1 франк. Докато продава продукта на същата цена, има един работник по-малко, зает с правенето на този специален продукт, *това е, което се вижда*. Но има един работник в повече, зает заради франка, който Добрият Жак е спестил: *това е, което не се вижда*.

Когато заради естественото развитие на нещата Добрият Жак е принуден да намали цената на продукта с 1 франк, той не реализира вече спестяване. Тогава не разполага вече с 1 франк, за да поръча на националния труд ново производство, но някой друг печеливш идва на неговото място и този печеливш е човечеството. Който си купи продукта, плаща за него с един франк по-малко, спестява един франк и пази това спестяване в служба на фонд заплати: това също е нещо, *което не се вижда*.

Дадохме друго разрешение на този проблем с машините, основано на фактите.

Казахме: ”Машината намалява разходите за производство и намалява цената на продукта. Намаляването на цената на продукта увеличава консумацията, което пък увеличава производството и накрая, наемането на толкова работници или повече след появата на изобретението, колкото са трябвали и преди. Като доказателство можем да дадем книгопечатането, преденето, пресата и т.н”

Тази демонстрация не е научна.

Трябваше да се заключи, че ако консумацията на специалния продукт, за който става дума, остане непроменена или почти, машината ще нанесе вреда на работата. Но не такъв е случаят.

Нека предположим, че в една страна всички мъже носят шапки. Ако, чрез някоя машина успеем да намалим цената им наполовина, оттук не следва задължително, ще продуктът ще бъде двойно повече консумиран.

Може ли да се каже в този случай, че една част от националния труд е била парализирана? Да, според разпространената демонстрация. Не, според моята: дори и ако нито една шапка не бъде купена допълнително в страната, целият фонд заплати няма да бъде застрашен; това, което няма да отиде в шапкарската индустрия, ще е отишло като икономия за всички потребители и ще послужи да се заплати за целия труд, който появата на машината е направила ненужен и ще стимулира ново развитие на всички индустрии

Така стават нещата. Някога вестниците струваха 80 франка, а сега са 48. Това е икономия от 32 франка за тези, които се абонират. Не е сигурно; ни най-малко не е нужно 32-та франка да продължат да циркулират във вестникарската индустрия, но което е сигурно, което е необходимо е, те да започнат да циркулират някъде другаде. Някой ги използва, за да си купува повече вестници, друг, за да се храни по-добре, трети, за да се облича по-добре, четвърти, за да се обзаведе по-добре.

Така индустриите са солидарни. Те формират голямо множество, в което всички части комуникират помежду си чрез скрити канали. Това, което е икономисано от едната, се явява в полза върху всички. Това, което е важно да се разбере, че никога, наистина никога, икономии не са за сметка на разходите за труд и заплатите.

IX. Кредит

През всички времена, но особено през последните години, се правеха опити да се увеличи богатството, като се увеличи кредитът.

Не мисля, че ще е преувеличено да кажа, че от Февруарската революция, парижката преса публикува повече от 10 000 брошури, възхваляващи това разрешение на *Социалния проблем*.

Това разрешение, уви, има за основа една чиста илюзия, ако разбира се може да се каже, че една илюзия може да бъде основа.

Първото нещо, което се прави е да се объркат книжните пари с парите в обръщение, величини, за които се твърди, че описват реалността.

В тази връзка трябва непременно да бъдат забравени парите, монетите, банкнотите и всички други инструменти, чрез които продуктите преминават от ръка в ръка, а да се разглеждат само продуктите, които са истинският предмет на заема.

Защото, когато един фермер вземе 50 франка за рало, това всъщност не са 50-те франка, които той взема назаем, а ралото.

Когато някой търговец вземе 20 000 франка, за да купи къща, това всъщност не са 20 000 франка, които дължи, а къщата.

Парите се появяват само, за да улеснят споразумението между многото страни.

Пиер може да не е готов да даде назаем ралото си, а Жак може да е готов да даде назаем парите си. Какво прави тогава Гиом? Той заема парите от Жак и с тези пари купува ралото на Пиер.

Но всъщност никой не взема назаем пари заради самите пари. Взимат се пари назаем, за да се достигне до продуктите.

Впрочем, в нито една държава не могат да се предават от ръка на ръка повече продукти отколкото има.

Каквато и да е сумата на парите и книжата в обръщение, множеството на тези, които взимат заем, не може да получи повече рала, инструменти, къщи, храни, суровини, отколкото даващите назаем са готови да предоставят. Не трябва да забравяме, че заемател предполага заемодател и че това, което веднъж е заето предполага заем.

Като се има това предвид, каква е ползата от институциите на кредита? Тя е да се улесни начина, по който заемодателят и заемателят се намират и разбират. Но това, което тези институции не могат да направят е да увеличат мигновено масата от предмети, заемани или давани назаем.

Това трябва да се промени обаче, за да може целта на Реформаторите да бъде постигната, защото те не искат нищо по-малко от това, да могат да дадат ралата, къщите, инструментите, храните, суровините в ръцете на тези, които ги желаят.

Как смятат да постигнат това?

Като накарат Държавата да гарантира заема.

Нека разгледаме в дълбочина проблема, защото има нещо, *което се вижда* и нещо, *което не може да се види*. Трябва да се опитаме да разгледаме и двете.

Нека предположим, че има само едно рало на света и двама фермери, които го искат.

Пиер е собственикът на единственото рало, което е на разположение във Франция. Жан и Жак искат да го заемат. Жан, със своята честност, своята собственост и добра репутация, предлага сигурност. Той вдъхва доверие; той има кредит. Жан не вдъхва доверие или вдъхва по-малко. Естествено Пиер дава назаем ралото си на Жан.

Но ето, че заради социалистическото внушение, Държавата се намесва и казва на Пиер: Дайте ралото си назаем на Жак, гарантирам връщането и тази гаранция струва повече от тази на Жан, защото той самият отговаря за себе си, а аз нямам нищо, вярно е, но разполагам с богатството на всички данъкоплатци и в случай на нужда ще ви платя с техните пари основната сума (главницата) и лихвите.

След това Пиер дава назаем ралото си на Жак и това е, *което се вижда*.

Социалистите потриват ръце, като казват: “Вижте как успя нашият план. Благодарение на намесата на Държавата, бедният Жак има рало. Той няма повече да бъде задължен да копае земята, ето го по пътя към богатството. Това е добро за него и за нацията като цяло.”

Не, господа, това не е полза за нацията, защото ето това, *което не се вижда*.

Не се вижда, че ралото е дадено на Жак, защото не е дадено на Жан. Не се вижда, че ако Жак оре вместо да копае, това ще принуди Жан да копае вместо да оре.

Следователно, това, което приемахме за увеличаване на заема, се оказва преместване на заема. Освен това, нещо, *което не се вижда* е, че това преместване съдържа две големи несправедливости.

Несправедливост спрямо Жан, който след като е заслужил и спечелил кредита заради своята честност и действия, се оказва лишен от него.

Несправедливост и спрямо данъкоплатците, принудени да плащат дълг, който не ги интересува.

Можем ли да кажем, че Държавата предлага същите улеснения на Жан като на Жак? След като има само едно рало на разположение, две не могат да бъдат дадени назаем. Аргументите винаги ще докажат, че благодарение на намесата на Държавата, повече ще бъдат искани заеми, отколкото ще има възможност да бъдат давани, ако приемем, че тук ралото представлява масата капитали на разположение.

Вярно е, че съкратих операцията до най-простото ѝ обяснение, но ако вземете и най-сложните правителствени кредитни институции, ще се убедите, че и те няма да постигнат по-различен резултат от този да преместват кредитите, а не да ги увеличават. В дадена страна, в даден момент, има една определено количество капитали на разположение и всички се използват. Гарантирайки длъжниците, Държавата може да увеличи броя на искащите заем, може да увеличи лихвите (като така ощетява данъкоплатеца), но това, което не може да направи е да увеличи броя на заемодателите и значението на общата сума на заемите.

Не ми вменявайте обаче заключението, от което Господ да ме опази. Твърдя, че законът не трябва изкуствено да благоприятства заемите, но не казвам, че трябва изкуствено да ги спира. Ако в нашата система на ипотекиране или друга има пречки пред разпространението и употребяването на кредита, трябва да се премахнат, нищо не би могло да бъде по-добро и по-справедливо от това. Това, заедно със свободата е всичко, което трябва да искат Реформаторите, които се гордеят с името си.

X. Алжир

Ето четирима оратори, които си оспорват трибуната. Те говорят първо един през друг, после един след един. Какво казват? Много хубави неща, разбира се, за мощта и величието на Франция, за нуждата да се засее, за да се жъне, за блестящото бъдеще на нашата огромна колония, за преимуществото да може да се отклонява отдалече свръхнаселението и т.н и т.н. Прекрасни демонстрации на красноречие, винаги украсени със заключението: “Гласувайте 50 милиона (ни повече, ни по-малко), за да построите пристанища и пътища в Алжир, за да изпратите там емигрантите, да им издигнете къщи и да им облагородите земята. Така ще облекчите френския работник, ще поощрите работата

в Африка и ще стимулирате търговията в Марсилия. Ще имате печалба при всички положения.”

Да, това е вярно, ако не взимаме под внимание гореспоменатите 50 милиона до момента, когато Държавата започне да ги изразходва, ако гледаме само къде отиват, а не откъде идват, ако обръщаме внимание само на доброто, което се прави с тях, след като излязат от джоба на данъкоплатеца, а не на злото, което са причинили или на доброто, на което са попречили, като са излезли от джоба, да, при тази ограничена гледна точка, всичко е печалба. Къщата, построена в Барбари е *това, което се вижда*, пристанището, направено в Барбари е *това, което се вижда*, повечето работа в Барбари е *това, което се вижда*, по-малко работна ръка във Франция е *това, което се вижда*, голямото движение на стоки в Марсилия е също *това, което се вижда*.

Но има и нещо друго, което не се вижда. Това е, че 50-те милиона, изхарчени от Държавата не могат да бъдат използвани, както преди от данъкоплатеца. От доброто тогава, приписано на извършения публичния разход трябва да извадим лошото, причинено от неосъществения частен разход, освен ако не кажем, че Добрият Жак е нямало нищо да направи с тези сто су, спечелени от него и които данъкът му е отнел. Абсурдно предположение, защото ако той си е дал труда да ги спечели, това е защото се е надявал да получи удовлетворението да си послужи с тях. Щял е да си поправи оградата на двора, а сега не може, *това е, което не се вижда*. Щял е да си натопри нивата, а сега не може, *това е, което не се вижда*. Щял е да построи още един етаж на къщата, а сега не може, *това е, което не се вижда*. Щял е да увеличи броя на сечивата си, а сега не може, *това е, което не се вижда*. Щял е да бъде по-добре нахранен, по-добре облечен, щял е по-добре да образова сина си, щял е да увеличи зестрата на дъщеря си, а сега не може, *това е, което не се вижда*. Щял е да влезе в Асоциацията за взаимна помощ, а сега не може, *това е, което не се вижда*. От една страна са удоволствията, които са му отнети и средствата за действие, които са разрушени в ръцете му, от друга е работата на копача, дърводелеца, ковача, учителя от неговото село, която той би поощрил, но е бил спрял, *това също не може да се види*.

Много се разчита на бъдещия просперитет на Алжир, така да бъде. Но нека не се игнорира и степента, до която Франция се изтощава, чакайки. Посочват ми винаги търговията в Марсилия, но ако тя се прави с помощта на данъците, мога винаги да покажа отслабената търговия в останалата част от страната. Казват: ”Ето един емигрант, изпратен в Барбари, това е облекчение за населението, което остава да живее в страната.” Аз отговарям: ”Как става така, че транспортирайки го в Алжир, вие също така транспортирате два или три пъти капитала, който му служи, ако трябва да остане във Франция⁶?”

Единствената цел, която си поставям е да покажа на читателя, че зад всеки обществен разход, зад привидното благо, се крие едно трудно различимо зло. Доколкото зависи от мен, искам да го накарам да добие навика да вижда и едното, и другото и да държи сметка и за двете.

Когато се предлага един обществен разход, трябва да бъде изследван самият той, отделно от предвиденото поощряване на труда, което визира, защото това поощряване е химера. Това, което прави общественият разход в това отношение, може да бъде свършено и от личния разход. Следователно, за ползата за труда въобще не става дума.

---

⁶ Г-н Министъра на войната потвърди наскоро, че всеки индивид, преселен в Алжир струва на Държавата 8 000 франка. Впрочем, вярно е, че нещастниците, за които става дума могат много добре да живеят във Франция със сумата от 4 000 франка. Питам, с какво се облекчава френското население, когато му се отнема един човек и средствата за живот на двама?

Не е предмет на това съчинение да критикува вътрешните преимущества на обществените разходи, направени в Алжир. Но не мога да не направя следната забележка. А тя е, че презумпцията е винаги неблагоприятна за обществените разходи, набрани чрез данъци. Защо? Защото: Първо, справедливостта винаги страда от това в някаква степен. След като Добрият Жак се е трудил, за да спечели тези сто су и да получи удовлетворение, достойно за съжаление е, че се намесва данъкът, който да отнеме от Добрия Жак това удовлетворение и да го даде на друг. Разбира се, фискът или тези, които го определят трябва да имат добри причини за това. Видяхме, че Държавата дава оспорвана причина, когато казва: с тези сто су ще осигуря работа на работниците. На Добрия Жак (веднага, когато забележи) му остава да каже: “Всичко е много хубаво, но с тези сто су аз също бих им осигурил работа.”

Като оставим настрана тази причина, останалите се представят в цялата си голота и дебатът между определящите данъка и бедния Жак става много опростен. Когато Държавата му каже: Взимам ти сто су, за да платя на жандарма, който бди за твоята сигурност и спокойствие, за да павирам улицата, която ти пресичаш всеки ден, за да възнаградя магистрата, който пази собствеността и свободата ти, за да нахраня войника, който охранява границите ни, Добрият Жак ще плати, без колебание, освен ако не бъркам. Но ако Държавата му каже: Взимам ти тези сто су, за да ти дам едно су като премия, ако си си обработил добре нивата, или за да науча сина ти на това, на което ти не искаш той да бъде научен, или за да може г-н Министърът да добави сто и първото ястие към трапезата си, взимам ти ги, за да построя къща в Алжир, като така трябва да ти взимам по сто су всяка година, за да мога да задържа емигранта в нея и още сто су за генерала, който пази войника и т.н и т.н, струва ми се, че чувам как вика бедният Жак: “Тази правна система ми прилича на измама!” Държавата предвижда възражението и какво прави? Обърква всичко. Дава точно тази причина, която няма значение за въпроса – обяснява за ефекта на стоте су върху труда, посочва готвача и доставчика на министъра, посочва емигранта, войника, генерала, които живеят с пет франка, посочва *това, което се вижда*, и докато Добрият Жак не се е научил да взима под внимание *това, което не се вижда*, той ще бъде мамен. Затова се опитвам да го науча, като повтарям отново и отново.

След като обществените разходи заместват работата без да я увеличават, от това следва едно второ, сериозно предположение срещу тях. Да се замести работата, означава да се заместят работниците, а от това произлиза, че се нарушават природните закони, които регулират разпределението на населението по територията на страната. Ако 50 милиона франка останат на разположение на данъкоплатците, които са навсякъде, те ще поощрят работата на 40 000 общини във Франция. Те се явяват като естествена връзка, която държи всеки привързан към родната си земя. Те се разпределят между всички възможни работници и индустрии. Ако Държавата, отнемайки тези 50 милиона от своите граждани, ги акумулира и ги похарчи до някаква степен, тя привлича до тази степен пропорционално количество от преместена работа и съответстващ брой работници, които са от други региони, едно непостоянно население, което е далеч от своето родно място, и дори бих казал, което може да стане опасно, когато фондовете се изчерпят. Сега, ето го и следствието (и с това потвърждавам всичко, което казах досега): тази трескава дейност е насочена в едно тясно пространство, тя привлича вниманието на всички, *това е, което се вижда*. Хората аплодират, те са учудени от красотата и простотата на плана и очакват той да бъде продължен и разширен. *Това, което не виждат* е, че едно равно количество работа, която може би е и по-ценна, е била парализирана в останалата част от Франция.

XI. Спестяване и лукс

Не само в областта на обществените разходи *това, което се вижда* затъмнява това, *което не може да се види*. Като оставим настрана икономическата политика, този феномен води до погрешни разсъждения. Той кара нациите да възприемат моралните и материалните си интереси като несъвместими едни с други. Какво друго може да е толкова обезкуражаващо и тъжно?

Например, няма глава на семейството, който да не счита за своя задача да научи децата си на ред, организираност, прилежност, пестеливост в разходите, икономия. Няма религия, която да одобрява разкоша и лукса. Дотук добре, но от друга страна колко често чуваме следните фрази:

“Да се трупат съкровища означава да се изсушават вените на народа.”

“Луксът на големите е комфортът на малките.”

“Прахосниците се разоряват, но правят Държавата по-богата.”

“Върху разточителството на богатите расте хлябът на бедните.”

Естествено тук има силно противоречие между моралната и социалната идеи. Колко будни умове, след констатирането на конфликта, почиват в мир! Това е нещо, което никога не можах да разбера, защото ми се струва, че няма нищо по-болезнено от това, да откриеш две противоположни тенденции в човечеството. Всяка от двете крайности го води към деградация – икономията е причина за мизерията, разточителството го повлича към морална деградация. За щастие тези широко разпространени максими показват спестяването и лукса в грешна светлина, като взимат под внимание единствено незабавните последици, *които се виждат*, а не вътрешните ефекти, *които не могат да се видят*. Нека се опитаме да попълним празнините в разглеждания случай. Мондор и брат му Арист, след като са поделили бащиното наследство, получават всеки по 50 хиляди франка рента. Мондор се занимава с филантропията в модата. Той е този, когото наричаме прахосник на пари. Той подновява мебелировката си няколко пъти в годината, подменя прислугата си всеки месец. Хората говорят за находчивите му решения как да свърши по-скоро парите си. Накратко, той надминава дори героите на Балзак и Александър Дюма.

Трябва да се заслушаме в концерта възхвали, който винаги го съпътства: “Разкажете ни за Мондор! Да живее Мондор! Той е благодетелят на работниците; той е провидението за народа. Вярно е, че се отдава на гуляи и прахосване, подиграва се с минувачите, неговото собствено достойнство и това на човешката природа като цяло страдат малко...но какво от това? Той прави добро чрез богатството си, ако не чрез себе си. Кара парите да циркулират, винаги оставя доставчиците доволни. Не се ли казва, че защото парите са кръгли, те се търкалят!”

Арист е приел един тотално различен начин на живот. Ако не е егоист, то със сигурност е поне индивидуалист, защото осмисля разходите си, позволява си скромни и смислени забавления, грижи се за бъдещето на децата си, като цяло прави икономии.

Трябва да се чуе какво говорят хората за него помежду си: “Какво му е доброто на този богаташ? Без съмнение има нещо внушително и трогателно в начина му на живот. Освен това е добър, щедър, великодушен, но пресмята. Не харчи всичките си приходи, къщата му не е великолепна и оживена. Каква добро прави на тапицерите, на кочияшите на каляски, на търговците на коне или на сладкарите?”

Тези мнения, фатални за морала, са базирани на това, което бие на очи: разходите на прахосника и върху това, което остава малко встрани: еднаквите по големина и дори по-големи разходи на пестеливия.

Но нещата са толкова добре подредени от божествения творец на социалния ред, че и тук Политическата икономия и Моралът, вместо да се противопоставят, се споразумяват и мъдростта на Арист е не само по-достойна, но и по-печеливша от лудостта на Мондор. А когато казвам, по-печеливша, нямам предвид печеливша само за Арист, нито дори за обществото като цяло, а по-печеливша за самите работници, за днешната индустрия.

За да се докаже това е достатъчно окото на разума да обърне внимание на скритите последици от човешките действия, които окото на тялото не вижда.

Да, прахосничеството на Мондор има видими за всички ефекти: всеки може да види неговите закрити фойтони, ланда, миниатюрните картини по таваните, богато украсените килими, блясъка, който струи от неговата къща. Всеки знае, че чистокръвните му коне тичат по трева. Вечерите, които дава в хотела на Париж спират тълпата на булеварда и хората си казват: ето един добър човек, който вместо да пази приходите си, по-скоро раздава капитала си. *Това е, което се вижда.*

Не е толкова лесно да се види от гледна точка интереса на работниците, какво става с приходите на Арист. Нека обаче ги проследим и ще се уверим, че всички, до последния цент, дават работа на работниците, точно, както и приходите на Мондор. Има само една разлика: лудото разхищение на Мондор е обречено да намалява безспирно и да срещне своя край, докато разумното харчене на Арист ще расте от година на година. И ако наистина е така, публичният интерес ще е в унисон с морала.

Арист изразходва 20 000 франка на година за себе си и за своята къща. Ако тази сума не стигаше да го прави щастлив, той не би заслужил славата си на мъдър човек. Той се трогва от нещастията, които тегнат над работническата класа, съвестта му го кара да донесе някакво облекчение и дарява 10 000 франка като акт на добра воля. Между търговците, производителите, селскостопанските производители той има приятели, които имат моментни трудности. Информира се за тяхната ситуация, за да може предпазливо и ефикасно да им се притече на помощ. Насочва към това дело още 10 000 франка. Накрая не забравя, че има дъщери, на които им трябва зестра, синове, на които трябва да осигури бъдещето и заради това си налага да спестява всяка година по 10 000 франка.

Това е разпределението на неговите доходи:

1. Лични разходи .....20 000 франка
2. Благотворителност.....10 000 франка
3. Приятелски услуги.....10 000 франка
4. Спестяване.....10 000 франка

Нека разгледаме всеки един от тези разходи и ще видим, че нито един цент не може да избяга от националния труд.

1. Лични разходи. Те имат по отношение на работниците и търговците абсолютно същия ефект, както и разходите, правени от Мондор. Това само по себе си е очевидно, няма да говорим повече за него.

2. Благотворителност. 10 000-те хиляди франка, насочени в тази посока, също ще поощрят промишлеността. Те ще стигнат до хлебаря, месаря, търговеца на дрехи и мебели. Единствено хлябът, месото, дрехите не служат директно на Арист, а на тези, с които се е заменил. Впрочем, тази проста замяна на един консуматор с друг не засяга с нищо промишлеността като цяло. Едно и също е дали Арист ще похарчи сто су или ще помоли някой нещастник да го стори на негово място.

3. Приятелски услуги. Приятелят, на когото Арист заема или дава 10 000 франка, не ги взима, за да ги зарови, това би било против хипотезата. Той ще си послужи с тях, за да плати за стоките, които консумира, или за да си върне дълговете. В първия случай индустрията е поощрена. Ще се осмелим ли да кажем, че тя би спечелила повече от покупката на Мондор на някой чистокръвен жребец, отколкото от покупката на предмети за 10 000 франка, които Арист или неговият приятел биха направили. Ако тази сума служи за погасяването на дълг, ще се появи трети персонаж – кредиторът, който ще получи 10-те хиляди франка, но който със сигурност ще ги използва за нещо, свързано с неговата търговия, завод или ферма. Това е един посредник в повече между Арист и работниците. Имената се сменят, разходът остава, както и поощряването на индустрията.

4. Спестяване. Остават 10-те хиляди франка, които са спестени. Точно тук, от гледна точка на поощряването на изкуствата, индустрията, работата, работниците, Мондор изглежда, че превъзхожда Арист, въпреки че от морална гледна точка Арист изглежда, че превъзхожда Мондор.

Винаги изпитвам физическа болка, която стига дори до страдание, когато виждам появата на такива противоречия между законите на природата. Ако човечеството беше устроено така, че да избира между две партии, от които едната накърнява интересите му, а другата – съвестта му, не би останала никаква надежда за бъдещето. За щастие не става така. И, за да видим как Арист печели и икономическото преимущество, както и моралното, достатъчно е да разберем успокояващата аксиома, която е колкото вярна, толкова и изглежда парадоксална: “Да се спестява, означава да се харчи”.

Каква е целта на Арист като спестява 10 000 франка? Да ги зарови в градината ли? Не, разбира се, той очаква да увеличи капитала и доходите си. Така, тези пари, които не използва, за да закупи земя, къща, акции в предприятие, не плаща данъци на Държавата с тях, ги влага при някой банкер или при някой търговец. Проследете прогреса на парите при всеки един от тези случаи и ще се убедите, че чрез посредничеството на кредитори и заематели работата ще бъде също така поощрена, както, ако Арист, по примера на своя брат, ги беше сменил срещу мебели, бижута и коне.

Защото, когато Арист купува земи или ренти за 10 000 франка, за него се дава определението, че не иска да харчи тези пари. Това е, за което го обвиняват.

Също така, за този, който му продава земята или рентата, се счита, че има нужда да изхарчи тези 10 000 франка по някакъв начин.

Така разходът се прави при всички случаи, независимо дали от Арист или от тези, които са на негово място.

От гледна точка на работническата класа и насърчаването на работата има само една разлика в поведението на Арист и Мондор – разходът на Мондор се извършва директно от него *и се вижда*. Този на Арист се извършва на части от посредниците *и не се вижда*. Но за този, който може да свърже причините с последствията, разходът, който не се вижда е същият като този, който се вижда. Това, което го доказва е, че в двата случая парите циркулират и че в ковчежето на разумния не остават повече пари от това на разсипника.

Затова е погрешно да се казва, че Спестяването вреди на индустрията. В това отношение то е също толкова благодатно, както и Луксът.

Нека не затворим мисълта си само в настоящето, ами погледнем в бъдещето.

Изминали са десет години. Какво е станало с Мондор, неговото богатство и голямата му популярност? Всичко това е изчезнало, Мондор е разорен. Вместо да влага

всяка година по 60 000 франка в общественото тяло, той може би се е превърнал в бреме за него. При всички положения, той вече не носи удовлетворение на търговците, не е покровителят на изкуствата и индустрията, повече не е в полза на работниците, също, както и неговите наследници, които е оставил в бедствено положение.

В края на същите тези десет години Арист не само, че продължава да влага всичките си доходи в обръщение, но и влага доходи, които от година на година все повече растат. Така увеличава националния капитал, тоест онзи фонд, който дава пари за заплати и доколкото от този фонд зависи търсенето на работна ръка, той допринася за прогресивното нарастване на доходите на работническата класа. След неговата смърт, оставя децата си, които е научил да го наследят в работата му, насочена към прогреса и цивилизацията.

В морално отношение превъзходството на Спестяването спрямо Лукса е неоспоримо. Успокояващо е да се мисли, че това е така и в икономическо отношение за всеки, който не разглежда незабавните ефекти на феномените, а знае как да разшири проучванията си до крайните им ефекти.

ХІІ. Право на труд и право на печалба

“Братя, сдружете се, за да ми намерите работа със заплащане, каквото вие прецените”. Това е Право на работа, елементарен социализъм или социализъм от първа степен.

“Братя, сдружете се, за да ми намерите работа със заплащане, каквото аз искам.” Това е Право на печалба, изтънчен социализъм или социализъм от втора степен.

И двата вида живеят на базата на онзи от техните ефекти, *който се вижда*. И двата вида ще умрат заради онези ефекти, *които не се виждат*.

Това, което се вижда е работата и печалбата в следствие на социалното обединяване. *Това, което не се вижда* е работата и печалбата, които същото това обединяване би предизвикало, ако бъде оставено на волята на данъкоплатците.

През 1848 г. Правото на работа за момент се е появило с две лица. Това е било достатъчно, за да го разори пред общественото мнение.

Едното от тези лица се е казвало Национален семинар. Другото – 45 сантима. Милиони франкове са се насочвали всеки ден към ул. Риволи за националните семинари. Това е красивата страна на медала.

Но ето я и обратната. За да могат милионите да излязат от касата, трябва преди това да са влезли там. Затова отговорниците за Правото на работа се обръщат към данъкоплатците.

Селяните казваха: “Трябва да платя 45 сантима. Следователно ще се лиша от дрехи, няма да мога да поддържам нивата си, няма да поправа къщата си.”

А работниците на полето казваха: “След като гражданите се лишават от дрехи, ще има по-малко работа за шивачите, след като няма да поддържат нивите си, ще има по-малко работа за копачите, след като няма да поправа къщата си, ще има по-малко работа за дърводелците и зидарите.”

Така беше доказано, че не може от едно яре да се дерат две кожи и че работата, осигурявана от Правителството, е в ущърб на работата, плащана от данъкоплатците. Това беше и краят на Правото на работа, което се появи като химера, но и като неправда.

Въпреки това, обаче, правото на печалба, което не е нищо друго, освен изопачаване на Правото на работа, все още съществува и се развива чудесно.

Няма ли нещо срамно в ролята, която протекциониста дава на обществото?

Той му казва: “Трябва да ми дадеш работа и не само това, работата трябва да е доходна. Аз глупаво избрах едно производство, което ми носи 10 процента загуба. Ако ти обложиш с двадесет франка моите съграждани и ми ги дадеш, моята загуба ще се превърне в печалба. Впрочем, печалбата е Право, ти ми го дължиш.”

Общество, което слуша този софист, товари се с данъци, за да го задоволи и не забелязва, че загубата, на която всяко производство е изложено е не по-малка загуба когато другите са принудени да я покриват, такова общество, според мен си заслужава товара, който му налагат.

Това може да се види и чрез многобройните случаи, които разгледах. Да не се интересува от политическата икономия означава да се оставиш да бъдеш заблуден от незабавния ефект на някой феномен, да се интересува от нея означава да схванеш нейния смисъл и да можеш да предвиждаш множеството от ефекти.⁷

Мога да представя тук още множество въпроси като доказателство за същото нещо. Но ще избягам от монотонността на еднообразната демонстрация и ще завърша, прилагайки към политическата икономия това, което Шатобриан е казал за историята:

“Има, както казва той, две последствия в историята: едното е незабавно и веднага се разпознава, другото е отдалечено и в началото не се забелязва. Тези последствия често си противоречат. Първите са резултат от нашата ограничена мъдрост, а другите от мъдростта, която устоява. Действието на провидението се появява след човешкото действие. Господ се появява зад хората. Отричайте колкото си искате върховния съвет, не се концентрирайте върху действията му, спорете за думите, наричайте сила на обстоятелствата или причина това, което хората назовават Провидение. Но погледнете края на един завършен факт и ще видите, че той е произвел обратното на това, което се е очаквало от него, когато не е бил основан от началото върху морала и справедливостта.”

(Шатобриан, *Мемоари от отвъдното*)

Фредерик Бастиа (1801-1850), юли 1850

---

⁷ Ако всички последствия от едно действие падаха върху автора му, нашето обучение щеше да бъде много кратко. Но това не е така. Понякога добрите видими последствия са за нас, а лошите невидими последствия са за сметка на другия, което ги прави още по-невидими. Трябва тогава да се почака реакцията на тези, които са понесли лошите последствия на действието. За това понякога е нужно дълго време и това прави грешката по-продължителна.

Човек извършва действие, което произвежда добри следствия, равни на 10 в негова полза и лоши следствия, равни на 15, които стигат и до 30 за хората около него, като така той попада само наполовина на тях. Като цяло има загуба и реакция непременно ще има. Счита се, обаче, че колкото повече се чака тази реакция, толкова по-лесно злото ще се разсее в масата, а доброто ще се концентрира около една точка. (бел. авт.)